

בדין זכין

הנה נתבארו בגמרא כמה וכמה שיטות בסיסיות באשר לדין זכין ועיקרן תרי, ואלו הם:

(א) משנה ב"ב קנ"ו ע"ב ר"א: זכין לקטן ואין זכין לגדול.
 ר"י: לקטן אמרו ק"ו לגדול.

ורש"י מפרש על אתר, זכין לקטן הואיל ואין לו יד לזכות לעצמו ממון שנותנים לו תקנו חכמים שיהא אחר זוכה ומקבל לצרכו. ר"ל שדין זכיה תקנה הוא, ומדרבנן הוא ולית ביה שיכות לדין שליחות, וכן סברת ר' יהושע שאם תקנו חכמים לקטן ק"ו שתקנו לגדול. (בהמשך הגמרא מבואר שזו דעת רבי יהודה אך ר"מ מעמיד ר"א: זכין לגדול ואין זכין לקטן, ר"י: בגדול אמרו ק"ו לקטן והיא היא שהכל מטעם תקנה וגם יוכח מהשואתם זה לדין שכ"מ שנתקן ע"י חכמים שמא תטרף דעתו).

(ב) גמ' קידושין מ"ב ע"א, שקיל וטרי הגמרא מה היה לימוד רב מהפסוק "ונשיא אחד נשיא אחד" (במדבר ל"ד, י"ח) שם משמע שנחלו הנשיאים א"י לכל העם גדולים כקטנים. ורצו ללמוד מכאן דין שליחות ודחו שאין שליחות לקטן ובחלוקת הארץ היו קטנים בני יומם. ואח"כ למדו דין זכין והקשו הרי היה גם חוב, שזה רוצה בהר וזה בבקעה ולהיפך, חוב הוא להם, ותירצו: "אלא אמר רבא בר רב הונא אמר גידל אמר רב מנין ליתומים שבאו לחלוק בנכסי אביהן שבי"ד מעמידים להם אפוטרופוס לחוב ע"מ לזכות ת"ל ונשיא אחד נשיא אחד ממטה תקחו" ורש"י: "כלומר לא זכות שלא בפניו גרידתא איכא למשמע מינה לגדולים אלא לאורי נמי דלקטנים אפי' חובה הבאה מחמת זכות רשאיין בי"ד לעשות להן כי הכא דלזכותם בנחלה באו ואע"פ שפעמים שחלוקה זו חובתם דאיכא דלא ניחא ליה בחלק שנפל לו אפי"ה לא הדרי בהו". ומשמע דדין זכין הוא מדאורייתא וכן פירש רש"י בפרושו עה"ת "ונשיא אחד ממטה תקחו לנחול את הארץ- שיהא נוחל וחולק אותה במקומכם". (אך הרא"ש ותוס' סוברים דאסמכתא הוא ששם היה עפ"י נביא ואורים ותומים, ועוד שהארץ היתה שלהם וחלוקתה אינה אלא גילוי מילתא בעלמא) וק"ק על מימרא דרב איך למסקנה זכו לגדולים כי אצלם לא היה דעת בי"ד רק דין זכין גרידא.

וע"ק שטענו חיטים והודה לו בשעורים ולא נמצא קשר בין התירוץ לבין הקושיא. גם תמוה על רש"י (שגם למסקנה לומד מכאן דין זכין) מדוע רב צירף דין אפוטרופוס בהכי שמא רב לומד דדוקא אפוטרופוס יכול לזכות ליתומים שהוא תחת אביהם ואחראי טפי משא"כ זוכה מעלמא.

ועוד מדוע לא למד משם רב שדין זכין חל אף באיכא קצת חוב בהדיא כי כיוון שרובו זכות, זכות יקרא וכדין מתנה ומום בה שאפשר לזכותה לאחר, וממילא ה"ה לקטנים ובלא בי"ד ואפוטרופוס.

ורש"י בפרושו לתלמוד מתרגם דין זכין בזו הלשון (בי"מ י"ב, גיטין ט') "זכין לאדם שלא בפניו- ושלא מדעתו דאנן סהדי דניחא ליה שתהא שלוחו בהכי". ר"ל שדין זכין מקורו בשליחות ואע"פ שלא היה מינוי מעשי של הבעלים אפילו הכי, סגי בדיעה ברורה שנאה לו במינוי זה.

ודבריו סתומים כי אין משמע דהוה תקנת דרבנן בדבריו וכן לא משמע דהוה דאורייתא מלימוד דרב וא"כ מנ"ל פירוש זה? (דאם היה תנא שהיה לומד זכין מדין שליחות או מסברא הוה ניחא) ועוד דהרשב"א מדייק מהסוגיא בקידושין כי זכין לא הוי מדין שליחות מתוך שדחתה הגמ' שקטנים בחלוקה א"י לאו בני שליחות נינהו וממילא לא קרב דין זכין לדין שליחות.

וגם הקשה הקצות בסימן ק"ה סק"א דמתוך שהשוותה הגמ' דין התורם שלא ברשות ולבסוף גילה בדעתו בעה"ב שממנה אותו (כלך אצל יפות) לדין יאוש שלא מדעת משמע שכשם שנפסק שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, גם שליחות שלא מדעת לא הוי שליחות ומאי מועיל אנן מועיל סהדי, היות ולא היה מדעתו ממש?

ובאמת לא היה קשה אלמלי רש"י סותר עצמו מיניה וביה, מדף י" ע"א לדף י"ב ע"א (-בי"מ), דבדף י' כתב "המגביה מציאה לחבירו לא קנה חבירו- מאי טעמא הוי תופס לבע"ח במקום שחב לאחרים" פירוש: "כאדם הבא מאליו ותופס ממון חבירו בשביל חוב שיש לאחר עליו, לא קנה דלאו כל כמיניה להיות קופץ מאליו וחב לאלו, מאחר שלא עשאו אותו הנושה שליח לתפוס" וסתר עצמו מדף י"ב שם כתב דאנן סהדי גדול מכך שניחא לו במציאה.

והנה בדין אפוטרופוס נחלקו הראשונים :

הרמב"ן בחידושו לגיטין נ"ב כתב שכל דין אפוטרופוס היא תקנת חכמים כמו שתקנו במציאת קטן שיש בה גזל מפני דרכי שלום וסעד לסברתו הוא ממה שנשנה דין זה בפרק נזיקין בשורת הדברים שנתקנו מפני דרכי שלום. הר"י אלברצלוני סובר שהאפוטרופוס דינו כדין שליח.

הרמב"ם סובר שהאפוטרופוס הוא מדין זכין.

אך מרש"י משמע שמעמיד דין אפוטרופוס על דין תורה שכתב בפרושו עה"ת (במדבר, לד, יז) איתא שם "אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ אלעזר...". ופירש "לכם- בשבילכם, כל נשיא ונשיא אפוטרופוס לשבטו ומחלק נחלת השבט למשפחות ולגברים ובורר לכל אחד ואחד את חלק הגון ומה שהם עושים יהיה עשוי כאילו עשאו שליחים".

וני"ל מדבריו שמן הפסוק שלמדו דין זכין מתארו רש"י כדין אפוטרופוס ור"ל שענין זכיה לאחר נלמד מאפוטרופוס והוי כאפוטרופוס, לשעתו ומקומו, שכל אדם המעונין למנות עצמו אפוטרופוס רשאי כדין יתומים שסמכו מאליהם אצל אפוטרופוס דהוי דינו ככל אפוטרופוס. אלא שכשם שאין אפוטרופוס יכול להזיק לבן חסותו דאין לך סברא

כזו בעולם, כך גם זוכה שהוא אפטרופוס לשעתו ומקומו, א"א לו להזיק לזוכה ולשם כך בעיניו אגן סהדי, והיינו אומדן דעת ברור שזכות הוא לו ולכך רש"י מפרש "אגן סהדי דניחא לו דתהוי ליה שליח" ושליח שאמר לא דוקא דיני שליחות אלא כעושה רצונו של חבירו דיש לו דמיון לשליח. אמנם צריך עדיין לדון ברש"י מדוע לא כתב גרידא "אגן סהדי דזכות היא לו", ואפשר לתרץ דבעלמא לא כל זוכה הוא נח לבעלים כי מי קטן שימנה עצמו אפטרופוס להרבה ענינים של קטנים או גדולים לזכות להם אין בו הרבה טובה לבעלים וממילא צריך זכות גם מצד האפטרופוס עצמו (אע"פ שאין כ"כ נ"מ לענין זכיה במציאה).

ומעתה בטלה קושיין כי מה שרב למד מפסוק "נשיא אחד" לדין אפטרופוס ביתומים שמינהו ב"ד- הרי פשוט כי כל עצם זכיות א"י היתה ע"י אפטרופסין, אלא כיוון דהוי גם קצת חובה ויתומים לאו בני מחילה נינהו, היה צריך אגן סהדי חזק מהרגיל- דוקא ב"ד שאביהם של יתומים הוא, אולם בזכות גרידתא סגי באפטרופוס שנשמכו אצלו יתומים- שהסמיכה הוי כאגן סהדי. אבל בחלוקת א"י לגדולים אע"פ שקצת חובה הוא להם מוחלים על כך דא"א זולתי יבא מגרעת קצת לזה וקצת לזה וקצת לזה אחרת ליתא לחלוקה כלל ועיקר.

גם לא קשה קושיית רשב"א כי אכן אין דין זכין בא מדין שליחות ואין סתירה לדיוקא שלו מרישא דהסוגיא.

ומה שהקשה הקצות ליתא כי בתרומה אין מועיל אפטרופוס דמעטיה קרא. וא"כ תרם מצד שליחות ובוזה לא יועיל שליח שלא מדעת. אך זכין ודאי שיועיל ללא דעת בעלים כי מצד אפטרופוסות הוא וכדכתינא. וכן מה ששאלנו ברש"י דף י' בב"מ ודאי ליתא דלא היה המגביה מציאה שליחו רק אפטרופוסו ולהכי לא יוכל לחוב אחרים כי מילא בממונה לכך מדעת בעלים ידו כיד המשלח אך אפטרופוס מי שמו לשר ושופט לזכות לזה ולחוב לזה?

וא"ת והרי הגמרא בפרק איזהו נשך כותבת "קטן לאו אף על גב דלית ליה שליחות אית ליה זכיה מדרבנן הכי נמי לא שנא" א"כ איך פירש"י לדין דאוריתא, על כך לא יוקשה כי כבר הקדמנו דהוה מחלוקת תנאים בכך ורש"י נקט בעלמא כרב ואכן דייק על אתר בב"מ "קטן אית ליה זכיה מדרבנן- דתנן זכין לקטן בפרק מי שמת" דהינו דוקא אליבא דהנו שלמדו דין זכיה מדרבנן. ולכן לרש"י ליתא קושית התוס' בכתובות דף י"א. (ד"ה מטבילין) כיצד מגיירין גר קטן הרי הזכות היא מדרבנן ובשביל זה הוצרכו לחדש דאע"פ דגר קטן הוא מדרבנן יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה ושרינן ליה בבת ישראל וקידושיו קידושין. ומוסיף התוס' בסופו "ולפי ספרים דגרסינן בב"מ זכיה מיהא אית ליה ולא גרסינן מדרבנן ניחא" וק"ק דלא שמו ליבם להסיק דהוה מחלוקת תנאים ואם סוברים כהרא"ש שלימודו של רב אסמכתא א"כ מנין לגמ' בב"מ שזכיה הוי מדאוריתא? וצ"ע.

גם הרשב"א ששואל על רש"י שמשמע לו דזכיה היא מדאוריתא תמוה כי מפורש במשנה דהוא דרבנן וצ"ע איך לא שת ליבו לכך דהדבר נתון במחלוקת.

ומעתה יובן המושג אפוטרופוס ביתר ישוב שכן יקשה לומר דהוה שליח ב"ד שאין להם זכות שליחות מצד הבעלות וכ"ש כשב"ד ממנים אפוטרופוס על קופת הצדקה, (דוגמת ר"ע), - שליח ממש של עניים? אלא כל ענין ב"ד אינו אלא גילוי דעת דהוה זכות ליתומים או עניים שפלוני יזכה להם. וכן יש והגמ' מכנה אפוטרופוס שליח וזה מצד המינוי שלא יגרע מדין שליח וכמאמר הגמ' ב"מ צ"ו ע"א "האומר לאפוטרופוס כל נדרים שתהא אישתי נודרת הפר לה, יכול יהיו מופרין וכו' ר' יונתן אומר מצינו בכל מקום ששלוחו של אדם כמותו".

העולה מדברינו שאין זכיה הדין שליחות, א"כ מדוע לא יוכלו קטן ועכו"ם לזכות לאחרים - וקטן הגמ' אומרת בו בפירוש שלא זוכה לאחרים ולשיטה שכן זוכה רש"י מפרש שרק מדרבנן צ"ל שכיוון שחסרה בו דעת לא יכול להיות אפוטרופוס לשעתו ומקומו וקשה שהגמ' בגיטין פוסקת שאבי יתומים יכול למנות אפוטרופוס קטן צ"ל דבזכית קטן יש אגן סהדי דחוב הוא לאדם אך אם יגלה בדעתו שניחא ליה באפוטרופוסותו באופן מפורש יועיל שהקטן מעתה יזכה לו ובאופן שיש לו קצת דעת במעשיו. וכן משמע שעבד ואפילו כנעני יכול להיות אפוטרופוס. אמנם אפשר לדחות דהכל מצד זה שרשאי אדם לעשות בממונו ככל העולה על רוחו (סמ"ע חו"מ ר"ף) וגם אפוטרופוס מעיקרא בעינן כנשיא ישראל דראויים היו לשליחות וכן פשוט.

* * * * *

וכיוון דענינה דא"י אתא לידן נימא בה מילתא.

צריך להבין מדוע דוקא הוקנתה וזוכתה א"י ע"י אפוטרופין ולא עשה כל אחד קנין בידי ורגליו או סודרו כי מן הסברא היה עדיף טפי כדי לחבב עליהן את א"י ומתוך שכל אחד זוכה לעצמו מתייקרת בענין חלקתו והוה תפארת א"י, ועוד שא"י הינה בהשגחת הקב"ה ולא בידי שר א"כ ראויה היתה שתנתן ללא מתווכים. אולם נראה שכוונת העניין בזה להודיענו דאנו בירושת ונחלת א"י כקטנים בפני אפוטרופוסין שלא תועיל כל סברא שבעולם למחות בנחלתנו ולומר אי אפשר בא"י אלא הוקנתה לנו בעל כורחנו לרשתה ולפארה והרי הוא בדעת ב"ד דפירש רש"י - בקידושין "ואע"פ שפעמים שחלוקה זו חובתם דאיכא דלא ניחא ליה בחלק שנפל לו אפ"ה לא הדרי בהן" ר"ל אע"פ שיבואו זמנים שא"י תהא קשה לנו וחובה לנו אפילו הכי לית לנו רשות לחזור בנו והרי היא כיד ימינו ממש שכשם שבטלה דעת האדם המואס בימינו כך בטלה דעת כל אדם מישראל שמואס בא"י וכלשון המזמור "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". גם מדויק בלשון רש"י דכתב בלשון עתיד שלא חזרו בהם ולא כתב לא יכלו למיהדר בהו. רצה לרמוז לנו לקח טוב שאע"פ שהיתה לקטנים חובה בנחלתם בא"י לא הדרו אף אנו נהג כמותם לחפוץ בארץ חמדה. כיה"ר.